

Mile Bogović

POJAVA I RAZVOJ GLAGOLJICE I STAROSLAVENSKOG BOGOSLUŽJA U HRVATSKOJ

Autor želi pokazati da nastanak glagoljice ne treba vezati uz djelo svete braće Ćirila i Metoda jer za to nema opravdanih razloga. Potreba za novim pismom za Slavene pojavila se u našim krajevima pod bizantskom vlašću mnogo prije misije u Moravsku. Glagoljica je nastala u bizantskom ozračju, a sačuvana je na području pod rimskom jurisdikcijom. Zato je i njezina sudbina ovisna o odnosima između Bizanta i Rima na našem području. Kada je to područje prelazilo iz bizantskog u zapadni pravni sustav (925. i 1050. - 1061.), glagoljica se javlja kao smetnja, a kad su se u 13. stoljeću Zapadu otvarala vrata prema Istoku, iskorištena je i ta veza da se Istok lakše privuče.

Uvod

Kad bismo na temelju natpisa prosuđivali gdje je nastala glagoljica, najlogičniji bi zaključak bio: nastala je ondje gdje su joj najstariji *kameni spomenici*. Najstariji, najbrojniji i najvredniji glagoljski natpisi u kamenu smješteni su u Kvarnerskom bazenu i njegovoj okolici. Možemo bez oklijevanja zaključiti s Brankom Fučićem “da se kompaktna teritorijalna jezgra naših najstarijih glagoljskih natpisa iz XI, XII. i XIII. stoljeća nalazi na hrvatskom sjeverozapadu”.¹ Istina je da su neki spomenici izvan hrvatskog prostora obično datiraju kao stariji od prvih naših kamenih spomenika, ali to ipak ne mora biti presudno, jer mi imamo dokaza da se glagoljica kod nas upotrebljavala i mnogo prije pojave pronađenih kamenih spomenika. U vrijeme sabora u Splitu 925. glagoljica je već raširena: u redovnoj je uporabi u liturgiji. Ona se ne javlja tada tek kao neka nadolazeća mogućnost. Neke dalmatinske biskupije već su dobrano njome “zaražene”. Osim toga, ti “stariji” natpisi koji su stariji od onih na “hrvatskom sjeverozapadu” imaju uglavnom osobine grafita, tj. ugrebotina, što može biti djelo i slučajnog prolaznika, dok natpisi uklesani u kamen poput Bašćanske ploče, Krčkog natpisa, Valunske ploče, i dr. oduaju trajnost i stabilnost.

Što se tiče najstarijih glagoljskih *tekstova pisanih na papiru i pergameni*, dakle prenosivih, njihov nastanak znanstvena analiza nije smjestila na spomenuto naše područje. Glavni su dokaz za njihovo podrijetlo razni jezični izrazi koji upućuju na određene krajeve i narode. Tu argumentaciju ne smijemo omalovažiti, ali ne treba također smetnuti s uma da se takvi spomenici lako kreću, prenose, a putem mogu dobivati lokalne osobine, što otežava procjenu gdje su oni nastali. U tom smislu dokazna moć tih spisa za mjesto njihova nastanka mnogo je slabija od one kamenih spomenika. Tekstovi na papiru i pergameni lakše se sačuvavaju baš ondje gdje se ne upotrebljavaju. Nemamo ni u Senju ni u Rijeci nijednu knjigu iz njihovih glagoljskih tiskara. Knjige su potrošene. Sačuvale su se ondje gdje se nisu trošile.

Budući da je glagoljica misionarsko pismo, ono je moglo doći s misionarima ili su je misionari stvorili na misijskom terenu. O tome kada su Hrvati pokršteni postoje dvije osnovne teorije: dalmatinska i franačka. Tu bi trebalo unijeti još jednu precizaciju. Naime, nije ispravno tretirati cijeli prostor na kojem su se naselili Hrvati kao jedinstveni politički prostor. Oni koji su se naselili na područje bizantskih pokrajina Istre i Dalmacije

zacijelo su imali drukčiji ulazak u kršćanstvo od onih Hrvata koji su naselili unutrašnjost. Imamo dokaza da su se već 600. godine Slaveni naseljavali u Istri. To naseljavanje se nastavilo, a svakako da je brojni hrvatski (slavenski) živalj naselio kvarnerske otoke. Na jednom i drugom prostoru bila je bizantska vlast sve od 538. godine (Justinijanova rekonkvista). U Istri do 788. a u Dalmaciji i dalje do 11. stoljeća. Nezamislivo je da bi od doseljenja do druge polovice 9. stoljeća u te krajeve doseljeni narod živio u poganstvu. Za te Slavene (Hrvate) trudili su se misionari i prije Ćirila i Metoda da pronađu najbolji način kako na njihovom jeziku zapisati osnovne liturgijske formule, a vjerojatno i cijelu liturgiju, što je bilo moguće. Sasvim je pak u skladu s ondašnjim načinom mišljenja da su obraćeni Hrvati išli nakon pokršćavanja kao misionari u druge slavenske krajeve. Najprije na susjedno kopno među Hrvate, a i dalje prema Srbima i Bugarima. Nije čudno da u Češkoj u 9. stoljeću susrećemo jednog takvog misionara sv. Ivana Hrvata.

Nakon što se Bizant oslobodio opasnosti s istoka, okrenuo se aktivnije i agresivnije prema zapadu i sjeveru. Ostrogorsky naziva vrijeme od 860. do 870. Veliki bizantski dečenij.² Tada Bizant pristupa akciji među Slavenima na mnogo široj i višoj razini. Ta akcija će poslije biti uobličena u priče o djelovanju Ćirila i Metoda. Njima će biti pripisano i ono što su radili drugi misionari. Njih je povijest izbacila na površinu jer su oni bili službeni predstavnici Bizanta u vrijeme kada se tražila redefinicija odnosa između Istoka i Zapada. Oni najprije kreću među Slavene u vrijeme patrijarha Focija koji je došao u sukob s Rimom, a kada je Focije 867. srušen, odlaze u Rim ne samo u interesu slavenske misije, nego i da podastru novi prijedlog odnosa Rima i Carigrada.

Glavna pisana svjedočanstva koja vežu nastanak glagoljice i staroslavenske liturgije uz djelo Sv. Braće Ćirila i Metoda jesu Žitje Konstantina Ćirila i Traktat o pismenima Ćrnorisca Hrabra.³ Najprije da vidimo kako je po tim izvorima nastalo prvo slavensko pismo (glagoljica).

1. Prvo slavensko pismo

Ćiril i Metod, prema tim izvorima, putuju 863. kao misionari među Slavene. To je povijesna činjenica. Prije nego su krenuli zbilo se sljedeći događaj:

Kada je car odredio Konstantina da ide kao misionar u Moravsku, on mu je na to odgovorio: "S radošću ću onamo otići ako imaju pismo za svoj jezik." Na to će car: "Ako ti hoćeš, tebi to može Bog dati, koji daje svima što usrdno mole, i otvara onima koji kucaju." Otišavši, Filozof se, po svom prvotnom običaju, dao na molitvu s drugim suradnicima. Uskoro mu se javi Bog, koji sluša molitve svojih slugu, i odmah sastavi pismena i počeo pisati evandeoske riječi: "Iskoni bě slovo, i Slovo bě u Boga i Bog bě Slovo"⁴ itd. Tu se ne kaže kojim je to pismom Filozof počeo pisati: glagoljicom ili ćirilicom.

Slično *Žitjima* i Ćrnorizac Hrabar govori o nastanku slavenskih slova putem Božje objave Konstantinu Ćirililu. Međutim, Hrabar izričito kaže da su slavenska slova nastala po uzoru na grčka, što se može reći za ćirilicu, nipošto za glagoljicu. Samo za one glasove (foneme) koji nemaju u grčkom pismu odgovarajući znak (grafem), stvoreni su novi znakovi.⁵

Budući da je u Hrabrovo vrijeme (893.) ćirilica postala službeno bugarsko pismo⁶, nije moguće da on nije znao za postojanje tog pisma. Govoreći o sv. Ćirilu kao tvorcu slavenskog pisma može se, dakle, zaključiti i iz njegova opisa slova i iz činjenice da je bugarsko carstvo prihvatilo ćirilicu kao svoje pismo, može se reći da je Hrabar govori upravo o tom pismu. Neki misle da se pod zagonetnim Črnorisem Hrabrom krije bugarski car Simeon, što bi dodatno potvrdilo tezu o Ćirilovom autorstvu ćirilice. Budući da se najstariji glagoljski rukopisi stavljaju u 10. stoljeće, ne vidimo razloga da su oni nastali u Bugarskoj, nakon što je na crkveno-državnom saboru 893. uvedena ćirilica i kada je iza te odluke stajao moćni bugarski car koji je svoju vlast protegnuo ne samo na ozemlje današnje Bugarske, nego i na područje Makedonije i Srbije do Beograda. Glagoljica je u 10. stoljeću bila poznata u Bugarskoj, li to se može protumačiti i djelovanjem misionara iz Hrvatske (Dalmacije), što je lako protumačivo.

Što se tiče *jezika* na koji su Sv. Braća prevodila liturgijske i druge tekstove, tu je njihov doprinos u sređivanju mogao biti doista velik. Iako se često riječ pismo upotrebljava i za jezik, ipak je potrebno upozoriti da su to dvije odvojene stvari. Ja se ovdje ne bih upuštao u procjenu koliko su Sv. Braća sudjelovala u oblikovanju samog jezika koji ćemo poslije nazivati staroslavenski. Jezik, dakako, nije bilo potrebno stvarati, jer je on živio gdje god su živjeli Slaveni. Ali da on postane knjiški i liturgijski, trebalo je još mnogo toga učiniti. Kao prvo trebalo je stvoriti ili pronaći neko prikladno pismo. Taj jezik dobio je dva pisma: glagoljicu i ćirilicu (s varijantom u bosančici). Koje je vezano uz Ćirila, odnosno Sv. Braću?

Već je naprijed spomenuto da je to ćirilica. Ako je njezin nastanak vezan uz Ćirila i Metoda, već zbog toga treba tražiti druge izvore za glagoljicu, ispitati gdje su bile prilike i potrebe za novo slavensko pismo i slavensku liturgiju. Pismo je moglo nastati ondje gdje je brojnije slavensko žiteljstvo došlo u susret s pismenošću i tražilo načina da svoje riječi izrazi pismom, kako su to činili drugi narodi. Najbolje prilike za to bile su u Dalmaciji i Makedoniji, odnosno, sjevernoj Grčkoj, domovini Sv. Braće. Ti su krajevi pogodni jer su bili pod bizantskim utjecajem, a Bizant je dopuštao upotrebu raznih pisama i jezika, jednostavno zato što je njegovo carstva imalo više razvijenijih kultura. Na Zapadu postojala je samo rimska, odnosno latinska kultura, pa se stvorio dojam da druga nije ni opravdana. Ta kultura izrazila se latinskim jezikom. Takva zapadnjačka svijest nije se mogla učvrstiti na našim prostorima, pogotovo ne na onima koji su bili pod trajnijim bizantskim utjecajem, kao što su dalmatinsko priobalje i otoci. U svoju svijest Bizant je, dakle, ugradio postojanje različitih kultura i književnih jezika. Ovdje pod "dalmatinskim" uključujem cijelu istočnu obalu Jadrana.

Zona s najvećim mogućnostima da se stvori novo pismo, pogodno za slavenski jezik, bila je ono područje na kojem su Slaveni došli u najtješnji odnos s pismenim grčko-rimskim svijetom. Što se tiče sjeverne Grčke, bez sumnje da se ondje grčko pismo samo od sebe nametalo kao polazište za novi alfabet. Ono je i odigralo ulogu pri formiranju ćirilske azbuke. Na dalmatinskim otocima i priobalju ni u vrijeme bizantske dominacije nije se mogao potisnuti zapadni utjecaj i latinsko pismo. Tu se tražila veća originalnost u stvaranju pisma za novi narod "Slavene" koji su ulazili na povijesnu pozornicu i u kršćanstvo. Nije bez značenja ni činjenica da se u moravskim krajevima nije sačuvalo na

kamenu nijedno glagoljsko slovo (a drugdje su izvan hrvatskog prostora na čvrstoj podlozi samo grafiti!). Slušajući govor glagoljskih tekstova uklesanih u kamen ne bismo mogli ništa doći do zaključka da je to pismo presađeno u našu zemlju iz Moravske.

2. Glagoljica i staroslavensko bogoslužje u IX. i X. stoljeću

Istina je da o nekom starijem slavenskom pismu i staroslavenskom bogoslužju nemamo u vrelima jasnih tragova sve do vremena Velikog bizantskog decenija (860. - 870.), kada se Bizant posebno okreće slavenskom svijetu. U to vrijeme čine se potezi svjetskih razmjera, stvara se novi odnos između Bizanta i Zapada. Mali potoci koji su prije potekli ulijevaju se sada u veće rijeke. Tako se tradicija koja je *na našim prostorima*, vezuje uz te nove povijesne iskorake, ali i dalje čuva svoju posebnost jer je nastala i razvijala se u posebnim okolnostima. Staroslavensko bogoslužje se u rimskom obredu i unutar zapadnog kršćanstva više od jednog tisućljeća sačuvalo samo na hrvatskom prostoru, a glagoljica s pravom nosi naziv hrvatskog pisma. Zapad je u srednji vijek ušao s jednim književnim jezikom - latinskim, dok je na Istoku bilo više književnih jezika i više razvijenih kultura.

Nema sumnje da staroslavensko bogoslužje na našem prostoru ima svoj oslonac u praksi bizantske ili istočne Crkve. Zato je ono u zapadnom kršćanstvu, tj. na ovom našem području, od svojih početaka subinski bilo vezano na kvalitetu odnosa Istoka i Zapada. Kada se pokazala neka šansa za širenje zapadnog utjecaja prema Istoku, onda je i taj "istočni prozor" otvaran, proširivan i doradivan, a kada se i gdje se Zapad bojavao istočnog utjecaja, ti su prozori suživani i zatvarani. To vrijedi kako za nastanak tako i cijeli povijesni razvoj glagoljice i staroslavenskog bogoslužja.

Što se tiče područja Hrvatske, tu je važno istaknuti da je ona i u vrijeme kneževine i u vrijeme kraljevine imala uvijek dobre odnose sa Sv. Stolicom. Jedino su odnosi bili poremećeni u vrijeme kratkotrajne vladavine kneza Zdeslava (878.-879.). Problematika pripadnosti Carigradu ili Rimu, problematika latinskog ili staroslavenskog jezika, ništa to nije vezano uz uže područje hrvatske kneževine i kraljevine, nego uz ono područje koje je dugo vremena bilo pod bizantskom vlašću, tj. dalmatinski gradovi i otoci.

Najjača skupina Hrvata pod bizantskom vlašću bila je na kvarnerskim otocima. Najprije su tu misionari tražili načina da približe Slavenima evanđeosku poruku na njima razumljiv način. Bizantu je tu pogodovalo nelatiničko pismo jer se time područje moglo bolje držati na distanci od zapadnih utjecaja.

U sačuvanim spisima na hrvatskom prostoru staroslavensko bogoslužje i glagoljica prvi put se postavljaju u pitanje za vrijeme kralja Tomislava na splitskim saborima 925.-928. godine. Naime, u pregovorima između Rima i Carigrada došla su pod jurisdikciju zapadnoga patrijarha (pape) i pod upravu hrvatskog kralja područja na jadranskoj obali i na otocima koja su do tada bila pod jakim crkvenim i svjetovnim utjecajem iz Bizanta, sve tamo od 732. godine. Zato se na tom području mogla razviti i neka praksa koja je prihvatljiva za Bizant, tj. narodni jezik u liturgiji. Razumljivo je da je papa na novostečenom području želio učvrstiti rimsku ili zapadnu praksu a oslabiti istočnjačku. Tako je ta praksa nelatinskog jezika i nelatiničkog pisma u liturgiji u novim okolnostima morala doći pod udar. Da se ojača zapadna, a oslabi istočnjačka praksa, na Splitskim

saborima određeno je da se svuda uvede latinsko bogoslužje, a staroslavensko je zabranjeno pastoralnim djelatnicima. Dopušteno samo nižem kleru i redovnicima, tj. onima koji nisu imali izravnu vezu s narodom.

Splitski sabor donijet će odluku:

*“Neka se nijedan biskup naše pokrajine ne usudi promaknuti na bilo koji stupanj iko-
ga koji upotrebljava slavenski jezik; on ipak može služiti Bogu kao klerik ili kao redov-
nik (istaknuo M. B.). Nadalje, neka mu ne dopusti da služi misu u njegovoj biskupiji, osim
ako bi bila oskudica svećenika; samo po odobrenju rimskog biskupa može mu se dopu-
stiti da vrši svećeničku službu.”⁷*

Kada splitski sabor dopušta klericima i redovnicima uporabu glagoljice, onda je potreb-
no reći što to znači u ono vrijeme. Svaki klerik u ono vrijeme nije postajao svećenik.
Mnogi su ostajali u nižim redovima do kraja života. Takvima nije bilo potrebno učiti knji-
ževni jezik (latinski). Dovoljan im je bio pučki (vulgaris). Ali ondje gdje se taj s narodnim
jezikom “probio” u svećeničke redove, on je sa sobom donio narodni jezik. Na područji-
ma gdje to nije zvučalo heretično, gdje je bila bizantska dominacija, on je taj jezik mo-
gao i zadržati. To je još očitiije kod redovnika. Oni su bili na osami, nisu držali bogosluž-
je za puk, i prema tome nije bilo tako važno hoće li oni svoje molitve obavljati ovim ili
onim jezikom. Zato njima splitski sabor 925. dopušta ono što je tada dobilo naziv po jed-
nom poznatom misionaru “Methodii doctrina”.⁸ U ono vrijeme bilo je dosta ljudi koji su
napuštali svjetovni život i odijeljeni od svijeta slavili Boga svojom molitvom. Redovito ni-
su bili svećenici. Nije bilo posebnih razloga da oni u svojim zajednicama ne mole na
onom jeziku s kojim su ušli u zajednicu, tj. na narodnom.

Kako su redovnici postupno prelazili u pastoralni rad, prenosili su tu praksu izvan sa-
mostana. Osim toga, bizantska vlast i bizantski utjecaj u Dalmaciji nakon Tomislava po-
novno ojačaše, tako da su odredbe splitskih sabora slabo provedene.

3. Glagoljica i glagoljaši u doba crkvenog raskola u XI. stoljeću

Kriza odnosa između Istoka i Zapada kulminirala je sredinom 11. stoljeća. Kao što je
Tomislav imao podršku papinstva da dobije upravu nad bizantskom Dalmacijom, tako
su također Krešimir IV. i Zvonimir mogli računati sa snažnom potporom papinstva da
prikluče hrvatskoj kraljevini jadransku obalu i otoke. Time su ti krajevi definitivno iz-
vučeni iz istočne ili bizantske utjecajne sfere i došli pod zapadnu ili rimsku. Ponovno se
sazivaju sabori u Splitu na kojima predsjedaju papini poslanici i zahtijevaju uklanjanje
istočne ili bizantske prakse, jer je 1054. došlo do potpunog razlaza i do stvaranje odije-
ljenih Crkava: pravoslavne i katoličke, a to znači da je ponovno došlo pod udar staro-
slavensko bogoslužje u Hrvatskoj. Ovdje treba naglasiti da je hrvatska kneževina i po-
slije kraljevina, osim za Zdeslava, uvijek bila oslonjena na Zapad i papinstvo pa je pre-
ma tome u njoj bila ukorijenjena zapadna praksa s latinskom liturgijom. Nakon rasko-
la koji je podijelio Crkvu na pravoslavnu i katoličku, nije bilo dvojbe da je to područje
zapadnjačko i papinsko; jedino je bilo pitanje onoga koje je bilo dugo vremena pod
Bizantom. Tu je, izgleda, došlo do žestokog otpora uključenju u zapadnu sferu, tako da
je prijetila opasnost da se to područje opredijeli za Carigrad. Slučaj je riješen kompro-

misom: ostavlja se staroslavensko bogoslužje i glagoljica, ali svećenici trebaju učiti latinski.

*"Na svaki način zabranjujemo pod prijetnjom izopćenja da se Slaveni promiču na svete redove ako nisu naučili latinski"*⁹ - stoji u pismu pape Aleksandra II. 1061., u kojem odgovara na zaključke prethodne splitske sinode.

To je doista korisna i mudra odredba, i za glagoljaše i za pravovjernost. Tako se je u jednoj formulaciji koja želi ograničiti uporabu staroslavenskog bogoslužja nalazilo ustvari i njegovo ozakonjenje. Da bi se na nekoj hrvatskoj župi moglo služiti bogoslužje na staroslavenskom ne treba od tada tražiti posebno papinsko dopuštenje, kako je to rečeno u vrijeme splitskih sabora. Svaki svećenik dobiva s redanjem to dopuštenje ako je naučio latinski jezik. Plodovi tog ozakonjenja već su vidljivi koncem stoljeća: sačuvani su nam glagoljski natpisi među kojima i Bašćanska ploča, a i fragmenti slične Senjske ploče. Nije tek slučajno da su ti spomenici nastali u okviru redovničkih zajednica. U gradovima se i dalje smjelo misiti samo na latinskom.

4. Priznanje glagoljice i glagoljaške službe Božje 1248.

U 13. stoljeću osvanuli su za glagoljicu i staroslavensko bogoslužje još bolji dani. Opet je presudan bio odnos između Istoka i Zapada. Prilike su se promijenile već početkom stoljeća u korist Zapada pa ti prozori prema Istoku postadoše za Zapad korisni. U Carigradu su križari uspostavili Latinsko Carstvo (1204. - 1261.), a papinstvo je osjetilo da se političkim jedinstvom Zapada i Bizanta otvaraju šanse i vjerskom, za ujedinjenje katoličke i pravoslavne Crkve. To se jedinstvo svakako nije moglo očekivati ako bi se i dalje ustrajalo na latinskom kao jedinom liturgijskom jeziku. Papa 1246. šalje svoje poslanike u daleku Rusiju da pregovaraju o ujedinjenju ruske pravoslavne Crkve s katoličkom Crkvom. U tim je okolnostima staroslavensko bogoslužje unutar zapadnog kršćanstva prihvaćeno ne kao nešto opasno za pravovjerje, jer ima istočne korijene, nego upravo kao bogomdano, jer zorno pokazuje mogućnost pravovjerne koegzistencije istočne i zapadne prakse u jednoj Crkvi i otvara put sjedinjenja pravoslavnih Slavena s katoličkom Crkvom

Najraširenija praksa staroslavenskog bogoslužja, tog prozora prema Istoku, bila je u Istri, kvarnerskim otocima i biskupijama Senjskoj i Kravskoj. To područje papinstvo uzima kao početak nove strategije u odnosima prema Istoku, poglavito prema pravoslavnim Slavenima. Papa Inocent IV. upućuje senjskom biskupu Filipu 29. ožujka 1248. ovo pismo:

*"Predana nam tvoja molba sadržavala je da u Slavoniji postoji posebno pismo za koje svećenstvo te zemlje tvrdi da ga ima od Sv. Jeronima te se njime služi u svetom bogoslužju. Zbog toga da bi se s njime poistovjetio i prilagodio se običaju zemlje u kojoj si biskup, ponizno si zatražio dopuštenje da možeš sveto bogoslužje slaviti u rečenom pismu. Mi, dakle, imajući na umu da je govor podlozan stvari, a ne stvar govoru, podjeljujemo ti ovim pismom zatraženo dopuštenje i to za one krajeve gdje već postoji spomenuti običaj, s time da se različitošću pisma ne povrijedi smisao."*¹⁰

Obično se piše da je tim pismom papa odobrio staroslavensko bogoslužje u Senjskoj biskupiji. Međutim, papa nigdje ne spominje senjsku biskupiju. On kaže da Filip ubudu-

će može obavljati sveto bogoslužje u svim krajevima “u Slavoniji ... gdje postoji spomenuti običaj”. Slavonija je u papinskim dokumentima toga vremena pojam koji obuhvaća sve krajeve u kojima su živjeli Hrvati. To znači da se povlastica proteže i na cijelu Trojedinu kraljevinu (Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju) i na Bosnu. Pitanje Bosne je zbog dualističke hereze (bogumili ili bosansko-humski krstjani), bilo je tada posebno aktualno, jer su ondje za katoličanstvo stvari krenule na gore otkako je smijenjen “narodni” biskup (glagoljaš?) i uvedena latinska hijerarhija i latinsko bogoslužje. Poznato je, naime, da je papa istoga senjskog biskupa Filipa poslao kao svoga predstavnika u Bosnu da ispita prilike.¹¹ Svugdje, dakle, gdje su “u Slavoniji” glagoljali seoski svećenici, od tada može i (senjski) biskup. To znači: u Istri, Krku, Bosni, Dalmaciji itd. Dakako, da je dopuštenje došlo najviše do izražaja u Senjskoj biskupiji, jer je u Senju zasvjedočen i glagoljaški kaptol. Senj će od tada postati glavno uporište glagoljaša i glagoljske kulture.

Tim pismom papa je hijerarhijski ojačao glagoljaštvo. Ono ima sada na čelu biskupa, iza kojega stoji najveći crkveni autoritet. Možemo reći da je glagoljski kler po raznim biskupijama razasut, tada izdvojen kao “posebni entitet” na čelu sa senjskim biskupom. (Možda bi se u tome moglo naći korijene Hrvatske biskupije kasnog srednjeg vijeka!) Papa je uočio da je na našim prostorima nešto gajeno što se tada pokazalo korisnim za cijelu Crkvu. To što je kod nas gajeno, postat će tek na II. vatikanskom saboru svojina cijele katoličke Crkve. Osim hijerarhijske potpore, zacijelo nije izostala ni materijalna i kulturna, slično kao što je papinstvo u 17. i 18. stoljeću pomagalo naše glagoljaše osnivajući za njih škole i tiskajući im knjige, jer su i tada oni smatrani pogodnim mostom za sjedinjenje Slavena s katoličkom Crkvom. Poznato je da su od tada Lika i Krbava, granična područja glagoljaškog kruga, imala izrazito intenzivan razvoj glagoljaštva i glagoljske kulture. Na tim mjestima trebalo je učiniti “proboj” prema Istoku s jednim oblikom pravovjernog (zapadnog) kršćanstva, a u isto vrijeme s najprihvatljivijim za istočno, u prvom redu slavensko, kršćanstvo. Nemamo, doduše, u vrelima izričitih potvrda što je sve učinjeno na toj materijalnoj i kulturnoj potpori, ali činjenica da naše glagoljaštvo stvara nakon toga djela na razini najviših standarda tadanje kulture svjedoči da su papinskim pismom ostvareni uvjeti za nagli uspon staroslavenskog bogoslužja u Hrvatskoj i za zlatni vijek hrvatske glagoljske kulture, koji je nakon toga pisma uslijedio. Još u istom stoljeću imamo poznati Vinodolski zakon pisan glagoljicom; knez Novak 1368. dovršava svoj misal u Ličkoj Ostrovici, misal koji će poslužiti kao predložak za prvu našu tiskanu knjigu. Ilustrativan je slučaj Bartola Krbavca, pisca glagoljskih knjiga. On se već na početku 15. stoljeća povlači iz nesigurnih krajeva prema Primorju i Istri. Koncem toga stoljeća slično radi i drugi poznati pisac pop Martinac, plemenom Lapčanin.

Zaključak

Došlo je vrijeme da se preispita dokazna moć ćirilometodskih izvora za postanak glagoljice. Ona se naslonila na ćirilometodsku baštinu, ali nije iz nje izrasla. Potreba za novim pismom za novi narod (Slavene) pojavila se mnogo prije na našem prostoru nego u Moravskoj, u drugoj polovici 9. stoljeća. I ovdje je ona plod bizantskih misionara. Razvoj glagoljice i staroslavenskog bogoslužja u Dalmaciji uvjetovan je time što je to područje prelazilo iz bizantske nadležnosti u zapadnu i rimsku. Činjenica da na Zapadu nije bilo prakse nelatiničkog pisma i nelatinskog jezika u bogoslužju, u vrijeme te promjene

nadležnosti pokazat će se glagoljica kao nešto što se ne uklapa u važeće norme na Zapadu i zbog toga postat će sumnjiva.

To se osjetilo u vrijeme kralja Tomislava, kada je Dalmacija došla pod upravu hrvatskog kralja i ujedno pod jurisdikciju rimskog biskupa odnosno pape. Njezina uporaba, kad se već nije mogla skroz ukloniti, svedena je na najmanju moguću mjeru.

Zbog slabosti hrvatskih kraljeva, Bizant se ponovno vraća u Dalmaciju, a time se obnavljaju mogućnosti za razvoj glagoljice. Nakon što je sredinom 11. stoljeća došlo do raskola između Bizanta i Rima, a kraljevi Krešimir IV. i Zvonimir učvršćuju svoju vlast i na dalmatinskim područjima, Rimu je opet zasmetala ta bizantska praksa. No ona nije više mogla biti bez većih šteta uklonjena. Stvoren je kompromis: može se glagoljati, ali svećenici trebaju naučiti latinski.

Tek u 13. stoljeću glagoljica i staroslavensko bogoslužje prelaze granicu od tolerancije do pozitivnog vrednovanja. Praksa koja se gajila na našem području pokazala se tada korisnom za sjedinjenje pravoslavnih Slavena s katoličkom Crkvom. Oni se nisu trebali bojati da će sjedinjenjem izgubiti svoj jezik u bogoslužju, jer je taj jezik već u knjigama naših glagoljaša. Sada je katoličkoj Crkvi bilo stalo da se glagoljica uči i njeguje, da se staroslavensko bogoslužje podigne na višu kulturnu razinu. Iako nemamo nekih sigurnih podataka što je Sveta Stolica u tom smislu učinila, ali veliki zamah glagoljice i staroslavenskog bogoslužja nakon papinskog pisma od 29. ožujka 1248., u kojem odobrava senjskom biskupu Filipu da se i on može koristiti praksom svećenika koji glagoljaju, jasno pokazuje da je takva pomoć došla.

Bilješke

¹ Branko Fučić, *Glagoljski natpisi*, Djela JAZU, knj. 57, Zagreb, 1982., str. 2.

² Georgije Ostrogorski, *Vizantija i Sloveni*, Beograd, 1969., str. 60.

³ Poznati su mi, dakako, i drugi izvori, ali smatram da su ta dva najvažniji i najcitiraniji.

⁴ *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela.* - Preveo i Protumačio Josip Bratulić, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985., str. 70-71.

⁵ Hrabar kaže: "A ovo su slavenska slova, kako ih valja pisati i izgovarati: a, b, v, i tako dalje do (. Od njih su 24 slična grčkim slovima, a to su ova: a, v, g, d, e, z, i, th, i, k, l, m, n, ks, o, p, r, s, t, u, f, h, ps, ω, a 14 su po slavenskom jeziku, i to su ova: b, z, c, č, š, št, ъ, ы, њ, љ, ю, ђ, ѣ" (nav. dj. str. 161-162). Bratulić u svom komentaru kaže da sličnost s grčkim slovima nije po načinu pisanja (grafijska), nego po glasovnoj podudarnosti i po poretku u azbučnom redu (str. 162, bilj. 7). Katičić pak prigovara Japundžiću zbog toga što ne prihvaća dokaze koje je Kuljbakin iznio u prilog tvrdnji da Hrabar govori o glagoljici a ne o ćirilici (*Uz pitanje...*, str. 190), ali izbjegava iznijeti mišljenje na temelju svojih istraživanja. Filolozi poznaju zakonitosti svoje struke bolje nego povjesničari, ipak mi se čini da je u slučaju Hrabra već na prvi pogled uočljivo da je riječ o ćirilici. Ako bi Hrabar imao u vidu glagoljicu, onda bi se za to pismo moglo reći da je nastalo na osnovi grčkoga, što se paleografski ne može dokazati.

⁶ Stjepan Damjanović, *Slovo iskona : staroslavenska/starohrvatska čitanka*, Zagreb, 2002., str. 50, 143-147.

⁷ “tantmn in clericatu et monachatu Deo deservire” (Tadija SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, vol. I., Zagreb, 1904., str. 32).

⁸ Vidi o tome: Radoslav KATIČIĆ, *Uz početke hrvatskih početaka*, Književni krug Split, Split, 1993., str. 67-98. To je pretisak članka objavljenog u *Slovu* br. 36 (Zagreb, 1986.), str. 11-44. Katičić tu prepoznaje onu praksu koja je nastala djelovanjem Ćirila i Metoda. To, međutim, ne treba protezati više nego tekst dopušta. Budući da je riječ o Metodovoj nauci, to se može shvatiti da je u Dalmaciji bila praksa nelatinskog jezika i nelatinskog pisma, koje je mogućnosti zastupao bez sumnje poznati misionar sv. Metoda, ali ne mora se zbog toga nelatinsko pismo u Dalmaciji vezivati uz njegovo ime, nego da se i to pismo može opravdavati njegovim stavovima, odnosno naukom (doktrinom). Srednji vijek je vijek autoriteta. Nešto se moglo braniti i održati ako je bilo vezano uz neki autoritet, crkvenog oca ili sveca. Kada se praksa nastala na našem području ne bude više mogla štiti imenom Ćirila i Metoda, pojavit će se prikladniji autoritet: sv. Jeronim.

⁹ T. Smičiklas, nav. dj. str. 96.

¹⁰ “Episcopo Sceniensi. Porrecta nobis tua petitio continebat quod in Scavonia est littera specialis, quam illius terre clerici se habere a beato Jeronimo asserentes, eam observant in divinis officiis celebrandis. Unde ut illis efficiaris conformis, et in terre consuetudinem in qua consistis episcopus immiteris, celebrandi divina secundum dictam litteram a nobis supplicitar licentiam postulasti. Nos igitur, attendentes quod sermo rei et non est res sermoni subiecta, licentiam tibi in illis dumtaxat partibus ubi de consuetudine observantur premissa, dummodo sententia ex ipsius varietate littere non ledatur, auctoritate presentium concedimus postulatum. Nulli ergo etc. Nostre concessionis etc. Datum Lugduni IV Kalendas Aprilis (Pontificatus Nostri) anno quinto” (Archivio Segreto Vaticano, Reg. Vat. n. 21, f. 522rv).

Pismo, dakle, nije sačuvano kakvo je poslano, nego kako je registrirano u vatikanskim registrima. Tu se ne navode sve riječi koje su sastavni dio uobičajenoga formulara, nego se stavi samo *etc. (itd.)*. Pismo-otpis objavljeno je u više navrata. Prvi ga je objavio A. Theiner (*Vetera monumenta Slavorum meridionalium*, vol. I, Romae 1863., p. 78). Od njega su ga prepisivali mnogi drugi, prenoseći jednu Theinerovu pogrešku. Naime, Theiner je pročitao “*cum illis efficiaris conformis*”, dok se u rukopisu jasno čita “*ut illis efficiaris conformis*”. Theinerovo čitanje prenosi i CD (IV, str. 343), Svetozar Ritig (*Povijest i pravo slovenštine*, Zagreb, 1910., str. 216) i Luka Jelić (nav. dj., str. 9). Jelić je revidirao Theinera, ali je onaj “*cum*” i dalje ostao. Uz to je, valjda tipkarskom greškom, unio novu zabunu navodeći da je pismo izdano u Rimu. Usp. također Mihovil BOLONIĆ, *Stoljetne veze krčkih i senjskih glagoljaša*, SZ, VI. (1975.), str. 91.94. Noviji prijepis pisma nalazi se u Vatikanskoj apostolskoj biblioteci (Vat. Lat. 7157, p. 184), u kojemu su ispuštene riječi *immiteris, partibus, nostre concessionis etc.* Također je stavljano za genitiv imenica ženskoga roda *ae*, dok je u registru samo *e* (tako ovdje *terae*, a u registru *terre*).

¹¹ T. Smičiklas, nav. dj. IV, str. 341-342.